

НА КОГО ДЪЛЖИМ ПОЛСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК?

Богдан Валчак (Познански университет „Адам Мицкевич“)

На въпрос в заглавието на статията (кому сме длъжни полския литературен език) авторът отговаря: Църквата. Това е резултатът от действието на два фактора: 1) общеполската езикова норма (сущността на литературния език), която се формира в средновековните текстове на висшестоящо литературно ниво (в преводите на Псалтири и цялата Библия, молитви, проповеди, религиозни песни и т.н.); 2) текстовете, написани от свещеници, които осъществяват чрез тях евангелизираща и културна мисия на Църквата.

The title of this paper contains a question (to whom do we owe Polish literary language) that the author answers the following way: to the Church. This is due to two factors: 1) Polish language norm (what literary language really is), developed in medieval texts at the highest literary level (translations of the Psalms and the whole Bible, the prayers, sermons, religious songs, etc.); 2) texts written by clergymen, who were accomplishing by these texts the evangelizing and cultural mission of the Church.

Дискусията върху началото на полския общонароден език роди най-важните и най-стойностните трудове в годините 1949–1956. Това, което беше публикувано по темата след 1956 г., има предимно популяризиращ и пропагандиращ характер на по-рано приетите и установени становища или се отнася до историята на проблема. Нови факти или интерпретации се съдържат в относително малко трудове, от които последните формулират може би дори интересни, но абсолютно недоказуеми хипотези.

Полемиката върху произхода на общонародния полски език се концентрира главно около двата най-спорни проблема: времето на възникване на книжовния език и неговите диалектни източници. Следователно става дума за отговор на два въпроса: кога се е формирал полският книжовен език и от кой диалект се е развил. Вече към края на най-плодоносната фаза на дискусията (1949–1956) Зджислав Щибер добавя трети спорен проблем с фундаментално значение: въпроса за хронологично-генетичното отношение между възникването на двете разновидности на общонародния полски език: писмения, или книжовния, и говоримия, назоваван в хода на полемиката доста сполучливо културен диалект. До изказването на Щибер всички участници въпреки многообразните разлики, които ги делят, били единодушни по този въпрос: според тях възникването на културния диалект предхожда формирането на писмения вариант на полския общонароден, т.е. на книжовния език. Щибер обаче заема различно становище. Добре е тук да изложим мнението му в цялост. След като разглежда граматичните особености на общонародния език, той пише:

„Така сформиран обаче, езикът е бил преди всичко писмен, а не говорим. Трябва да се подчертае, че в Полша унификацията на писмения език предхожда унификацията на говоримия език на образованите хора. Това се разбира от общопризнатия днес факт, че унификацията на писмения език е въведена от печатарите, преди всичко краковските. Тези печатари променяли езика на ръкописите не само на Рей, но и на Кохановски [...], като са заменяли *środa* с *śrzoda*, въвеждали „книжовен“ тип носовки и т.н. Може би подобно на немските печатари полските са провеждали някакви обсъждания, които да установят нормите на езика и правописа, смятани за правилни. Едва печатната книга на свой ред, прониквайки във всички краища на страната, спомага за предаването на правилните форми също и в разговорния език на образованите хора.“

Щибер е бил обаче съвсем сам в своите възгледи. Наистина неговото становище не предизвиква остро възражение, обаче това изобщо не означава, че е било прието: оживената дискусия от първата половина на петдесетте години утихва, обаче – съдейки по по-късните изказвания на нейните участници – никой никога не успява да убеди и всеки продължава да отстоява своето мнение. Следователно може да се каже, че становището на Щибер остава като че (умишлено?) премълчано или (целенасочено?) пренебрегнато от непосредствените участници в дискусията. Забелязва го и оценява последствията от него Мария Рената Майенова в статията си, обобщаваща най-важната фаза от дискусията върху произхода на общонародния полски език. Авторката се старее да представи най-съществените спорни проблеми и да осветли становищата на отделните автори. В изложението на Майенова един от основните спорни проблеми е въпросът за посоката на езиковата унификация: от говоримия към писмения език или обратно. След като обсъжда преобладаващото становище, според което първо се формира културният диалект (говоримият), а едва след това на основата му възниква книжовният (писменият) език, Майенова твърди: „Друг механизъм на явленията, а именно генетичната предходност на общонародния писмен език, който на свой ред спомага за унификацията на полския книжовен език, предлага З. Щибер и много силно акцентира именно върху този механизъм.“

Също много проницателно авторката обръща внимание на противоречия, в каквито изпадат участниците в дискусията, придържайки се към възгледа за предходността на културния диалект спрямо книжовния език. Тези несъответствия се проявяват например във връзка с въпроса за формите от типа *chwala* във *Флорианския псалтир* (*Psalterz floriański*). Както е известно, фактическото състояние е такова, че на около 150 форми от типа *chwala* в текста се появява веднъж формата от типа *fala*. Станислав Урбанчик вижда тук подчиняване на нормата с великополски произход – но дефакто само в писмеността! Това следва ясно от еднозначната същност формулировка: „Как писателят е изговарял дадени форми в ежедневието, това нас в този момент не ни интересува, важно е само какво е писал, защото ни ориентира какво е смятал за подходящо, за правилно“. Щом е важно какво е писал, понеже само в писмената реч е давал израз на своето убеждение за езиковата норма, то значи, че по това време тази

норма вече се е налагала в писмената реч, но все още не е била определяща за устната. Майенова дава следния сполучлив коментар: „Целта на дискутиращия е ясна. Нейна предпоставка трябва да бъде тезата за по-ранната унификация на писмения от говоримия език, която не е залегнала обаче в целите на изследователя, използващ по традиция термина ‘културно наречие’.“

Затова пък, като интерпретира същият този езиков детайл, до единствения правилен извод стига Щибер, когато доказва, че „[...] онова единствено *fala* е свидетелство за действителния говор на писателя [...]“. А щом авторът на *Флорианския псалтир* е казвал *fala*, но е пишел *chwala*, значи вече се е съобразявал с нормата на писмената реч, затова пък все още не се е съобразявал с нея в устната.

Майенова, която не е имала непосредствено участие в дискусиата и в своята обобщителна статия се старее да запази докрай тона на обективното описание и обяснение, не заема конкретно становище по въпроса за посоката на езиковата унификация. Неясно изглежда обаче споделянето на идеята за хронологично (и генетично) предшестващото място на книжовния (писмения) език. Следователно можем да я признаем за втория освен Щибер привърженик и последовател на този възглед.

Въпреки че е така слабо представен и всъщност като че ли забравен, този възглед е без съмнение правилен. В полза на тезата за предходността на книжовния език по отношение на културния диалект (с други думи, тезата, че общополската норма се е формирала в писмената реч) може да се приведат три съществени аргумента.

Първият, издигнат още от Щибер, съставляват честите в средновековната писменост примери на отклонение от нормата (*fala* във *Флорианския псалтир*), които е невъзможно да обясним по друг начин, освен с просмукването в текстовете на истинското произношение на писателя в моменти на разконцентриране, отслабване на вниманието, умора и др. Такива случаи доказват, че авторите на средновековните паметници често са писали не според своето диалектно произношение, стареейки се да се справят с изискванията на задължаващата в писмената реч обща норма.

Другият аргумент е предоставен – фактически независимо от целта и становището на автора – от формулираната от Станислав Урбанчик концепция за различните класове литературни средновековни езикови паметници. Тя доказва, че нормата е въведена първо в писмената реч. Както е известно, колкото паметникът е с по-изразен литературен характер (преводите на *Псалтира*, *Библията*, молитвеници, предания, апокрифна литература), толкова по-малко диалектизми има в него, т.е. толкова по-малко отклонения от общополската норма; колкото по-малко литературен е паметникът, следователно по-близък от езикова гледна точка до тогавашния разговорен полски (напр. съдебни клетвени декларации или други текстове за подобна употреба), толкова са повече диалектизмите, т.е. толкова повече са отклоненията от общополската норма. Ако приемем, че последната се е формирала първо в разговорната реч, а оттам е пренесена в писмената, такова състояние би било напълно неразбираемо.

Третият аргумент, също изтъкнат от Щибер, се основава на езиковата ситуация в по-късните векове. Представите ни за говоримия език през

Средновековието са поначало много мъгляви и хипотетични, затова пък положението в тази насока в по-късните векове е доста по-познато. И той доказва, че нормата е въведена първо в писмената реч. Урбанчик, привърженик на теорията за възникването на културния диалект през XI в., в труд, който не е засягал пряко произхода на полския всенароден език, като характеризира езиковата ситуация през XVI в., след като представя реконструирания (на основата на най-добрите печатни произведения!) идеал на тогавашното правилно произношение, твърди: „В практиката не само селянинът, но и гражданинът, и шляхтичът са го отбягвали в значителна степен. В зависимост от мястото на раждане или от мястото на възпитание се появяват в разговорната реч многобройни диалектни особености, които по принцип са оцелели до най-нови времена в речта на селяните, по времето, когато речта на образованите слоеве е подлежала на промени, предимно под чуждо влияние. През XVI век все още не е имало никаква разлика между езика на народа и езика на шляхтата. Който иска да има същинска представа за речта на поляците от XVI в., не може да не държи сметка за тези диалектни черти.“

Следователно, както излиза от убедителните доводи и примери на автора, през XVI в. дори образованите хора – поети, писатели – са говорили на диалект (малцина, най-образованите и освободените, успяват да се отърват от най-фрапиращите диалектни особености, като напр. Ян Кохановски от мазуризма), а едва в писмената реч се стига до вмешателство на нормата; на стража са стояли издателите (коректорите в печатниците), които са придавали на текстовете задължителната правилна форма, като са премахвали от тях диалектните черти. Впрочем това не е било възможно винаги, напр. рими от типа *narzekam – lekam, niestety – wzięty* свидетелстват, че Кохановски е произнасял *lekam, wzięty*, т.е. имал е безносово произношение, което през XVI в. (и по-късно) е било северномалополска диалектна черта (от Сандомеж). По същия начин, както го доказва анализът на римите, са произнасяли и Белски, Анджей и Пьотр Кохановски, Петрици, Юрковски, Коховски, Корчински. Споменахме погоре, че Кохановски е успял да се избави от мазуризма. Трябва обаче да се признае това за изключително явление: не е успял да се избави от него неговият племенник Пьотр, също голям поет, най-големият старополски епик, чиито многобройни рими от типа *trwoży – obozy, poszły – niosły, oczy – mocy – nocu* при много старателно римуване безспорно доказват произношението *trwozy, posły, ocy*, т.е. мазуризм. С по-голяма или по-малка степен на сигурност се приписва мазуризм и на Белски, Мясковски, Жиморовиц.

Някои от горните имена ни пренасят вече в XVII в. Най-общо казано, езиковата ситуация тогава не се е променила особено. Зджислав Щибер потвърждава съществуването на много местни езикови черти у авторите на XVII в., напр. липса на наклонено *a* и произношението на краесловно *q* като *o* (за което свидетелстват рими като *bloto – z ochotą*) у писатели от покрайнините, а именно от Червена Рус¹, удвояването на *s, ś u ś* в някои изрази (от типа *bossa, wieszsza, wiśsi*) у Вацлав Потоцки, формите от типа

¹ Червена Рус – историческа област в Украйна и Полша. – Б. р.

byłech, byłichmy (през XVI в. обхванати още от общополската норма) у краковските мешчански писатели, т.нар. сандомерски рими, показващи безносовото произношение у северномалополски писатели и т.н. В резултат на по-небрежно коригиране, на понижаване равнището на печатарското изкуство, много от тези особености проникват в печатните текстове.

Следователно това, което знаем днес за езиковата ситуация през XVI и XVII в., свидетелства, че по онова време в практиката е съществувала обща норма само в писмената реч (и по-точно: в печатните произведения), т.е. по принцип все още не е имало общополски говорим език или културен диалект (а дори и да го е имало, е бил обществено ограничен до малобройни, по-скоро изолирани единици). А щом е било така още през XVI и XVII в., то по какъв начин би могъл да съществува такъв говорим език още през Средновековието – и то в по-ранното (защото нали културният диалект би трябвало да предхожда възникването на книжовния език)? Кой би говорил на такъв културен диалект през Средните векове, щом като тогавашният интелектуален елит (към който със сигурност можем да причислим авторите на литературните паметници) – както се стараехме да покажем по-горе – е говорел на диалект, а единствено в писмената реч мъчително се е насилвал да се приспособи към общополската норма от правила? Станислав Урбанчик убедително доказва колко слаби са били до неотдавна (до Първата световна война) социалните основи на общонародния език (броят на неговите носители). А пък колкото е по-дълбоко в миналото, толкова по-рязко този брой трябва да намалява. Така че от тази страна тезата за хронологичното и генетичното първо място на културния диалект по отношение на книжовния език се оказва неприемлива.

Според съвременното историческо езикознание всичко говори в полза на това, че най-напред подлежи на нормиране писменият език, а приетата и установена норма там впоследствие бавно и трудно обхваща и устната реч. Разбира се, влиянието на писмения върху говоримия език не е могло да се прояви преди развитието на книгопечатането (кръгът на влияние на ръкописните средновековни текстове бил незначителен). Както се вижда от цитираните по-горе трудове на Урбанчик и Щибер, не се е проявило и веднага след появата на печатната книга. Още дълго време нормирането е било ограничено почти само до писмения език. Едва непрестанното увеличаване на количеството печатна продукция, покачването на средното образование на основната обществена класа – „шляхтишкия народ“ (йезуитската школа) – и езиковото влияние на руските провинции, чийто полски език, лишен от полската диалектна основа, се характеризира с липса на родните диалектни особености – водят до първите разлики между народния език на необразованите слоеве, главно селяните, и говоримия език на обществения елит, като се уподобява постепенно все повече на общополския правилен писмен (книжовен) език. Според Урбанчик началото на този процес е положено през XVII в. Може да се смята обаче, че преломната му фаза представлява епохата на Просвещението – времето на раждането на модерната полска интелигенция, която и до днес е главният носител и потребител на културния диалект.

В досегашните разсъждения поставяхме знак за равенство между формирането на общонародния език (в писмената реч: книжовния) и установяването на общополската езикова норма. Това не е ни най-малко резултат от недоглеждане или недопустимо опростяване. „Максималистичната“ концепция за книжовния език, приемана от някои участници в дискусиата за произхода на общонародния полски език, обхваща три елемента. Според нея книжовният език: 1. трябва да бъде нормиран (в него трябва да бъде задължителна общата езикова норма); 2. трябва да бъде материал за литературните произведения на високо художествено ниво; 3. трябва да бъде израз (средство) на цялата интелектуална и емоционална култура на обществото, на неговите потребители. Лесно се забелязва, че тази концепция е формулирана прекалено свободно. Без съмнение според езиковия опит двете последни изисквания трябва да се отхвърлят. „Нали знаем, че съществуват книжовни езици, на които не е създадено нито едно истински художествено произведение“. Важното е, че оценката на художествената стойност на литературните текстове е винаги до голяма степен субективна. От така поставения деликатен въпрос не може да се изгражда решаващ критерий за съществуването или несъществуването на книжовния език. Отделно от това днес, според резултатите от трудовете на Ева Островска, трудно би било да се отречат художествените стойности на писмеността, чието начало полагат шедьоври като *Богородица* (*Bogurodzica*²) и *Швентокшишки проповеди* (*Kazania świętokrzyskie*³). Колкото пък до последното изискване (че книжовният език трябва да бъде израз на цялата духовна култура на обществото от негови носители) – и то няма да издържи конфронтацията с действителността. Историята ни предоставя многобройни примери за езици, широко признати за книжовни, чиято употреба е била ограничена само до някои области на културната активност, като напр. старопровансалски. Ако искаме да отнесем това изискване към полския, трябва да признаем, че полският книжовен език се е формирал едва на границата на XVIII и XIX в., понеже чак тогава е станал изцяло език на науката (дотогава е имал само помощна функция в тази област). Друг е въпросът, че според днешните открития функционалната му сфера е относително широка: нашата средновековна писменост обхваща (наистина понякога само във фрагменти) молитви, библейска, проповедническа, агиографска, апокрифна, философска и моралистична проза, административни текстове (актове, съдебни клетвени декларации, правилници), научни (лексикографски), епистографски⁴ текстове, светска романова и новелистична проза, религиозна, дидактична, обществено-битова, събитийна, полемична, сатирична, любовна поезия, мнемотехнически⁵ стихове и т.н. За това относително разнообразие на полската средновековна книжнина (а също и за разширяването на обще-

² *Богородица* – от XV в.; най-старата полска религиозна песен – Б. р.

³ *Швентокшишки проповеди* – от XIII/XIV в.; определят за начало на старополската проза. – Б. р.

⁴ Епистография – вид литература, представляваща писма на известни личности с документална стойност. – Б. р.

⁵ Мнемотехника – техника за запаметяване. – Б. р.

ствените функции на полския език в писмената реч) ни дава отлична информация, несравнимо по-добра от други, по-стари антологии, най-новата *Старополска хрестоматия (Chrestomatia staropolska)* на Веслав Видра и Войчех Ришард Жепка⁶.

В разрез с действителността се оказва, че единствената (а следователно необходима и достатъчна) съществена черта на книжовния език е общата езикова норма. Тук обаче се появява нов проблем: формирането на тази норма е дълготраен процес, от кой момент нататък може вече да се говори за книжовен език?

Според мен единственият разумен отговор на въпроса е този, който предлага Станислав Урбанчик: имаме работа с книжовен език от момента, в който за първи път се появява детайлизирана езикова норма. Разбира се, такъв отговор съдържа в себе си не статистическо, а динамично разбиране за книжовния език – като език, стремящ се към унификация. Това обаче, нека да повторим, е единственият разумен отговор – понеже всеки друг (съществуването на книжовния език изисква две, три, пет, десет и т.н. детайлизирани езикови норми) трябва да бъде неоспорим. Внимание заслужава идеята, че можем да говорим за книжовен език тогава, когато езиковата норма обхване всички случаи на колебания и диалектни или регионални разлики, или, с други думи, тогава, когато езикът достигне строго разбираната абсолютна еднородност – но приемането на такава гледна точка би поставило под въпрос книжовния характер на много езици, които принципно са смятани за книжовни, а сред тях и полският (опитният езиковед лесно ще намери в текстовете на мнозина съвременни автори известни локални особености, напр. погранични, мазовецки, великополски, силезийски и т.н., – разбира се, независимо от случаите на целесъобразна стилизация). Както изглежда, абсолютна еднородност може да се постигне само в мъртви езици (от рода на санскрит или латински).

Следователно остава да приемем за начало на книжовния език първата текстуално представена детайлизирана езикова норма. Къде и кога се появява такава норма в Полша? Най-вероятно още в най-старите полски езикови паметници, а с абсолютна сигурност в края на XVI в. Може би именно с действието на нормата се обяснява превесът на формите с начално *ra-* над форми с *re-*, също и на формите с наставки *-ek*, *-es* над техните варианти с *-k*, *-c* в названия, засвидетелствани в *Гнезненската була (Bulla gnieźnieńska)*. Най-вероятно проява на формирането на общополската норма е съюзът *íž(e)* (от великополски произход) вместо малополското *eż(e)* в *Швентокишките проповеди (Kazania świętokrzyskie)*. За да бъдем абсолютно сигурни в това отношение, ни е необходим съвременен на тези паметници некнижовен текст, който да произхожда от същата територия, да отразява разговорния полски и да не е засегнат от влиянието на езиковата норма. Такъв „контролен текст“ представляват най-старите съдебни клетвени декларации, които добре отразяват свободно говоримия език от съответната област (в по-късните норми прозира действието на ранната норма, която, обхващайки отначало само паметници на високата литература, след време постепенно „се снишава“). На фона на най-старите

⁶ Wiesław Wydra, Ryszard Rzepka Wojciech. *Chrestomatia Staropolska*. Ossolineum, 2004. – Б. п.

ненормирани клетвени декларации признаците на формиране на общо-полската езикова норма в паметниците от високата литература вече не подлежат на ни най-малко съмнение. Например, както споменахме по-горе, авторът на първата част на *Флорианския псалтир* използва форми от типа *chwala*, макар че като малополяк⁷ или силезиец със сигурност всеки ден е изговарял *fala*, защото такъв изговор отразяват други, некнижовни (краковските клетвени декларации) или по-стари (*Швентокишиски проповеди*) езикови паметници. Засвидетелства го също Якуб Паркошовиц⁸ в своя трактат по ортография; използва съюза *iż(e)*, макар че е изговарял *eż(e)* (такава южнополска форма на съюза присъства в писаните по времето на *Псалтира* краковски клетвени декларации).

Оттук следва изводът, че за полски книжовен език може да се говори по принцип от момента, когато започват да се създават текстове на полски, а вече с абсолютна сигурност от края на XIV в. (от появата на своеобразния „контролен текст“ под формата на декларации, на чийто фон съществуването на нормата в текстовете с литературен характер се открива по безспорен начин). Преди това стигнахме до заключението, че по-рано (т.е. преди да започнем да пишем на полски) не е съществувал никакъв културен диалект, от който езиковата норма да бъде пренесена в писмените текстове – средновековните езикови паметници, и че следователно тя се е формирала именно в тези паметници. Това е извод от първостепенно значение в контекста на формулирания въпрос в заглавието на настоящата статия. Ако книжовният език е бил вторичен по отношение на културния диалект, ако се бе извършило просто пренасяне на културния диалект в сферата на писмената реч, то за същински фактор на книжовния език би трябвало да се признае факторът, решаващ за възникването на културния диалект. Ако приемем преобладаващото становище в дискусиата за произхода на общонародния полски език, нашият отговор на въпроса в заглавието на настоящия текст, би гласял, че дължим полския книжовен език на двора на първите Пясти, първите полски исторически владетели и тяхното най-близко обкръжение, на първата кралска династия или нещо подобно (мнозинството от участниците в дискусиата е на мнение, че културният диалект, който се е превърнал по-късно в книжовен език, е възникнал през първата половина на XI в. като дворцов език, и то именно в двора на първите Пясти). Ако обаче – както се постаряхме да докажем – книжовният език не е никакво продължение на по-ранния културен диалект, а се е оформил хронологично и генетично като първична форма на полския общонароден език на основата на средновековните езикови паметници – тогава нашият отговор трябва да звучи така: полския книжовен език дължим на авторите и преписвачите на тези паметници, при което най-важна роля се пада – особено в най-стария период – на автори и преписвачи на паметници от най-висша книжовна класа (ролята на преписвачите, макар навярно по-скромна от тази, която са изиграли авторите, не трябва да се подценява, понеже са могли – и имаме доказателства, че са го правели – да променят под влия-

⁷ Молополяк – жител на Малополша, т.е. на Южна Полша с център Краков. – Б. р.

⁸ Якуб Паркошовиц от Журавиц (XV в.) – езиковед, професор и ректор на Краковската академия, автор на първия труд в областта на правописа. – Б. р.

нието на задължаващата норма преписваните текстове, особено онези, които са възникнали относително отдавна).

Кои са тези автори и преписвачи? Поименно знаем малцина, но няма съмнение, че това са били предимно духовници. Както е известно, през Средновековието образованието е било по принцип монопол на духовенството. За втората половина на XIV и началото на XV в. дела на светските личности сред всички образовани Урбанчик определя на 6–10%. Освен това най-значимите, с най-висока литературна стойност, а следователно и най-издържаните от езикова гледна точка средновековни текстове са създавани в манастирските скрипториуми, в средите на висшето духовенство, съсредоточено в катедрални капитули⁹, а по-късно в колегиуми към съборните църкви, в епископските канцеларии и т.н., където не може и да се мисли за участие на светски писатели. Нашето твърдение, че сред авторите и преписвачите на средновековните езикови паметници са преобладавали духовниците (а в най-важните за процеса на формиране на общата езикова норма области на писмеността, такива като преводите на *Библията*, проповеди, молитви и молитвеници, апокрифна литература и т.н., трябва по принцип да се приеме тяхната изключителна роля), потвърждават впрочем изцяло случаите на познати нам поименно автори и преписвачи, предимно духовници, монаси, както и епархиални свещеници, които обикновено принадлежат към висшето духовенство. Тук става въпрос за такива фигури като плоцкия каноник¹⁰ Якуб от Пиотрков (молитви, глоси), Арнолф – краковски каноник, професор и ректор на Краковската академия, син на Пиотр от Мижинец (*Молитва към св. Арнолт, Modlitwa do św. Jarnolta*), професора в Краковската академия Вацлав Убоги от Бродня (*Часовете на Вацлав, Godzinki Wacława*), Анджей от Яшовице – капелана на кралица Зофия, и Пиотр от Радошице (*Шароупатацка библия, Biblia szaroszpatacka*), Валенти Врубел – проповедник от колегиума към „Св. Мария Магдалена“ в Познан, и Иероним от Познан (*Псалтирът на Врубел, Żołtarz Wróbla*), Лукаш от Велки Кожмин – професор и ректор на Краковската академия (*Гнезненски проповеди, Kazania gnieźnińskie*), Ян от Шамотули Патерки – проповедник в църквата „Св. Анна“ в Краков (*Проповеди за пречистата Дева Мария, Kazania o Maryi pannie czystej*), краковския каноник Ян от Тшчана (*Закони и устав на Норбертинския орден, Ustawy i statuty zakonu premonstrateńskiego*), доминиканеца Винценти от Келча (изречения в *Годишниците* на Длугош), Швентослав от Вочешин – куратор на църквата „Св. Ян“ във Варшава, варшавския каноник Мачей от Рожан и гералтовския енорийски свещеник Мачей от Липница (преводи на аграрни устави), вроцлавския и краковския каноник Ян Станко (речник по естествознание), бернардинеца Бартоломей от Бидгошч (латинско-полски речници), Швентослав от Вилков, игумена на бенедиктинския манастир „Св. Кръст“ на Лиса Гура Анджей от Слупя и бернардинеца Владислав от Гелньов (религиозни песни), плоцкия каноник Давид от Мижинец (*Диалог на учителя Поликарп със Смъртта, Dialog mistrza Polikarpa se Śmiercią*), Давид от Мижинец и проповедникът от вроцлавската катедрала Ян Родзина (*Жалбата на умирация, Skarga umierającego*), августинеца Кристин от Гура

⁹ Катедрален капитул (лат. Capetulum) – в католическата църква колегиум от висши духовници (каноници), които участват в управлението на епархията; епископски съвет. – Б. р.

¹⁰ Каноник (лат. Canonicus) – висш свещенослужител в католическата църква, член на капитула.

(хусистка песен за крал Зигмунт Люксембургски), Анджей Галка от Добчин – каноник от църквата „Св. Флориан“ на Клепаж (макар по-късно хусист) (*Песен за Уиклиф, Pieśń o Wiklefie*), францисканеца Миколай от Кожел (*Непристойна песен, Cantilena inhonesta*), Якуб Паркошовиц – краковски каноник, професор и ректор на Академията (*Азбука, Obiecadło*) и т.н. Освен това чести са случаите, когато не познаваме автора по име, но бенедиктинският, цистерцианският, доминиканският, бернардинският (много често), августинският и т.н. произход на паметника не подлежат на никакво съмнение. И накрая очевидно е, че духовници са били анонимните автори и преписвачи на такива основополагащи паметници като *Гнезненската була, Богородица (Bogurodzica), Швентокшиските проповеди, Флорианския псалтир (Psalterz floriański), Пулавския псалтир (Psalterz puławski), Пшемиското размисление (Rozmyślanie przemyskie)* и други. Само второразредните в контекста на процеса на установяване на общата езикова норма административни текстове (особено местни и градски устава, клетвени декларации, правни съвети, различни актове, сеймови статии, клетви на местните чиновници, еснафски книги и списъци и т.н.), както и някои обредни, събитийни и сатирични стихове са били вероятно, а в някои случаи съвсем сигурно, дело на светски писатели главно от градски и еснафски среди.

Следователно от нашите разсъждения следва, че книжовният език е създаден от писателската дейност на средновековното духовенство, точно от неговия интелектуален елит. Въпреки това, както изглежда, такъв един извод не влиза в противоречие с установеното от историците на езика общо мнение за ролята на краковските печатари. Имал е право Щибер, твърдейки, че „[...] унификацията на писмения език е въведена окончателно през XVI в. преди всичко от краковските печатари“. Определението „окончателно“ трябва да се разбира естествено в по-общ смисъл. Печатарите са завършили първия етап от формирането и развитието на полския книжовен език. Печатарите (разбира се, не печатарите като предприемачи, а като редактори, коректори, словослагатели и т.н. в печатарските работилници) са изиграли безспорна роля в установяването, утвърждаването и разпространението на общополската езикова норма – въпреки че не са я създали самите те. „Сами по себе си не са имали никакъв авторитет“ – както с право пише Урбанчик.

Остава ни да обсъдим и последния проблем: дали твърдението, че дължим полския книжовен език на интелектуалния елит на средновековното духовенство, е равнозначно с твърдението, че го дължим на църквата? При отговора на този въпрос за теоретично-методологична основа ще ни послужи статията на Урбанчик *Как да разбираме ролята на Църквата в историята на полския език (Jak pojmować rolę Kościoła w dziejach języka polskiego)*, написана след излизането на книгата на Станислав Роспонд *Църквата в историята на полския език (Kościół w dziejach języka polskiego)*¹¹.

Църквата е или „всички вярващи, всички изповядващи едно религиозно вероизповедание, подчинено на йерархията на духовенството“, или „църковна йерархия, организация, която обхваща всички църковни власти“. Ако се придържахме към първото значение, когато пишем за ролята на църквата

¹¹ Цитираната книга на Ст. Роспонд е издадена във Вроцлав през 1985 г. – Б. р.

в историята на полския език, то в резултат би възникнала т. нар. вътрешна история на полския език, защото би трябвало да се представят заслугите на всички католици, които са направили нещо за полския език. А от средата на XVI век историята би изглеждала бедна от липсата на протестанти и православни. Предлагам да отхвърлим такава интерпретация на думата „църква“ (когато пишем за ролята на църквата в историята на езика).

Следователно остава „църковна йерархия, организация, която обхваща всички църковни власти“. Интелектуалният елит на средновековното духовенство (монаси и висшият епархиален клир) се вмести съвършено в тази дефиниция. Но за да припишем на църквата заслугата за създаването на полския книжовен език, трябва да кажем още, че нейните представители, които с писателската си дейност са довели до формирането на общополската езикова норма, са действали „по служба“, следвайки мисията и основните задачи на църквата. В огромната част от случаите това наистина е така. Полските текстове на молитвите, *Библията*, проповедите и други произведения на религиозната писменост се свързват по безспорен начин с образователната дейност на църквата. Това вече би било достатъчно да ѝ се припишат заслугите за създаването на полския книжовен език, понеже именно тези текстове от най-висш литературен порядък, са били същинското поле на формирането на общополската норма.

Смятам обаче, че през Средновековието и други прояви на писателска активност на духовниците, които днес бихме смятали за тяхно лично дело, трябва да се признае за дело „по служба“. Понеже в това отношение, както правилно твърди Урбанчик, всичко зависи от историческата епоха. Авторът има право, че когато през XVIII в. епископ Крашицки е писал приказки, сатири и романи, е бил представян само като поляк литератор, а не като представител на църквата. През Средновековието обаче границата между сферата на църковните и сферата на държавните дела и културната сфера е била много размита. Епископите са принадлежали към първите държавни сановници (по-късно, след оформянето на полския парламентаризъм, са заемали първите места в Сената) не като частни лица, а като князе на църквата. Средновековната църква, разполагаща с високообразовани кадри, е прилагала модерни за времето модели на управление, внедрявала е европейските цивилизационни и културни постижения – смятайки това за своя мисия, която се осланя на установяването на Божия ред на земята в духа на християнския универсализъм. От друга страна, за решаването на редица чисто църковни въпроси, се е нуждала от *brachium seculare* (светска ръка). Затова смятам, че на църквата трябва да се припишат такива етапни за развитието на книжовния полски език прояви на писателска активност на духовниците като превода на уставите от Швентослав от Вочеси и Мачей от Рожан или трактата за правописа на Якуб Паркошовиц. Тук заемам различно становище от това на Урбанчик, който, като привежда същия пример, заключава: „Не е важно, че авторите на трактатите за правописа, Паркошовиц и Заборовски, са принадлежали към духовническото съсловие, може за това дори да не се говори“. С една дума, през Средновековието цялата писателска дейност на духовниците (като изключим, разбира се, такива епизодични шеговити творби като *Cantilena inhonesta*¹²) е по мое

¹² *Cantilena inhonesta* – бълг. „неприлична песен“; най-старото еротично стихотворение на полски език от нач. XV в. – Б. р.

мнение дейност на църквата и тя, макар и в различна степен, е допринесла за създаването на полския книжовен език. Да повторим за последен път, че решаващата роля се пада в това отношение на текстовете, родени от дидактичното дело на църквата, представящи същевременно високата литература (преводи на *Библията*, проповеди, молитви и молитвеници и т.н.), които са били същинското поле за формиране на общополската езикова норма.

В тази норма определено са преобладавали великополските корени (детайлираната норма). През XVI в. в най-издържаните от литературна гледна точка текстове (Кохановски, Гурницки) превесът на великополските елементи в нормата (смятани статистически) над малополските се изразява в съотношение 85% : 15%. Както се убедихме по-горе, изясняването на причините за изключителния престиж на великополския диалект принадлежи всъщност на историците. Ако приемем представената тук теза, че дължим полския книжовен език на църквата, трябва да отбележим две основни причини за това.

Първата е, разбира се, ситуирането на столицата на полската църковна провинция в Гнезно, т.е. на територията на Великополша. Езикът на центъра на църковната власт е трябвало естествено да се издигне над другите местни форми, също и над малополската, въпреки ранното (в края на първата половина на XI в.) преместване на държавната столица в Краков. Неголямото участие в общополската норма на езиковите особености на малополския диалект – на диалекта в тази област от средата на XI в., несъмнено продуктивен от политическа гледна точка, а по-късно и от културна, – е още едно доказателство за това, че решаваща роля във формирането на полския книжовен език е изиграла църквата, чийто център е бил великополският град Гнезно.

Вторият фактор, улесняващ и ускоряващ разширяването на езиковите норми с великополски произход, е бил административното деление на полската църковна провинция, по-точно разположението на двете великополски епархии. Гнезненската архиепископия се е простирила меридиално с издължената ивица от Поморието чак до Малополша (зад Средна Пилица, до Ченстохова и Келце). Следователно Познанската епархия, освен Западна Великополша, е обхващала и несвързаната с нея териториално (отделена с епархиите Гнезненска, Куявска и част от Плоцката) значителна част от Мазовше (Черската архиепископия с Варшава: малцина помнят, че до края на XVIII в. Варшава, столицата на Жечпосполита на двата народа, е принадлежала към Познанската епархия). Благодарение на това в границите на великополските епархии великополските норми са се разпространявали на територията на други области – а църковният вътрешноепархийски живот (синоди, пасторски посещения, обмен на духовници и т.н.) е бил със сигурност значително по-жив отколкото в другите области.

Следователно се вижда, че и „географско-административните“ фактори подкрепят тезата, че дължим полския книжовен език на църквата.

Превод от полски: **Лазарина Попова**